

KARAKTER:

EDEBİYAT ÇALIŞMALARINDA ÜÇ SORUŞTURMA

AMANDA ANDERSON

RITA FELSKI

TORIL MOI

VakıfBank Kültür Yayınları: 0284
Edebiyat: 065

KARAKTER:
EDEBİYAT ÇALIŞMALARINDA
ÜÇ SORUŞTURMA
AMANDA ANDERSON
RITA FELSKI
TORIL MOI

Türkçesi
Alara Çakmakçı

Yayın Danışmanı
Ekrem Demirli

Proje Editörü ve Son Okuma
Dr. Hazal Bozyer

Kitap Editörü
Ahmed Nuri

Kapak ve Sayfa Uygulama
Faruk Özcan

VakıfBank Kültür Yayınları
İnkılap Mahallesi
Dr. Adnan Büyükdizeni Caddesi
No: 7/A1 – Kat 13
Ümraniye 34768 İstanbul
Telefon: 0 216 285 9571
www.vbky.com.tr - info@vbky.com.tr
Sertifika No: 40141

© Vakıf Pazarlama San. ve Tic. A.Ş., 2024

ISBN 978-625-6647-11-4

Kitabın tüm yayın hakları VakıfBank Kültür Yayınları'na aittir. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak sınırlı alıntılar dışında, yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir elektronik veya mekanik araçla çoğaltılamaz. Eser sahiplerinin manevi ve mali hakları saklıdır.

Baskı
İmak Ofset Basım Yayın A.Ş.
Akçaburgaz Mh. 137. Sk. No:12
34522 Esenyurt / İstanbul / Türkiye
Tel: +90 444 62 18
Sertifika No: 71320

1. Baskı: Mart 2024

KARAKTER:
EDEBİYAT
ÇALIŞMALARINDA
ÜÇ SORUŞTURMA

AMANDA ANDERSON
RITA FELSKI
TORIL MOI

TÜKÇESİ
ALARA ÇAKMAKÇI

AMANDA ANDERSON

Brown Üniversitesi Cogut Beşeri Bilimler Enstitüsü Direktörü ve aynı zamanda Pittsburgh Üniversitesi'nde İngilizce ve Beşeri Bilimler'de "Andrew W. Mellon" profesörlerinden biridir. Araştırmaları 19. ve 20. yüzyıl edebiyatı ve kültürüne odaklanmakta, entelektüel tarih, disiplin inşası ve edebiyat, ahlaki yaşam ve siyaset arasındaki ilişkilere dair geniş soruları ele almaktadır.

RITA FELSKI

Virginia Üniversitesi'nde İngiliz Dili ve Edebiyatı profesörüdür. Aynı zamanda Güney Danimarka Üniversitesi'nde "Niels Bohr Profesörlüğü" yapmıştır. (2016-2021). Lisansını Cambridge Üniversitesi'nde, yüksek lisans ve doktorasını ise Monash Üniversitesi'nde tamamlayan Felski'nin araştırma alanları edebiyat kuram ve eleştirisi, karşılaştırmalı edebiyat, estetik, modernite ve postmodernite, feminist teori ve kültürel çalışmalardır.

TORIL MOI

Duke Üniversitesi'nde İngilizce, Felsefe ve Tiyatro Çalışmaları profesörüdür. "James B. Duke Edebiyat ve Romantizm Çalışmaları Profesörü" unvanına sahip olan Moi aynı zamanda Duke Felsefe, Sanat ve Edebiyat Merkezi'nin de direktörüdür. Lisans, yüksek lisans ve doktorasını Bergen Üniversitesi'nde Karşılaştırmalı Edebiyat Bölümü'nde tamamlamıştır. Temel araştırma konuları arasında kadın yazını, feminist teori, edebiyat, felsefe ve estetiğin kesişim noktaları vardır.

ALARA ÇAKMAKÇI

1995 yılında İstanbul'da doğdu, Notre Dame de Sion Fransız Lisesi'ni bitirdi. Lisans eğitimini Paris'te Nanterre Üniversitesi'nde Fransız Edebiyatı ve Sanat Tarihi bölümlerinde tamamladıktan sonra yüksek lisansını Bilgi Üniversitesi'nde Kültürel İncelemeler bölümünde yaptı. Doktora çalışmasına Boğaziçi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde devam etmekte, Fransızca ve İngilizceden kitap çevirileri yapmaktadır.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	7
Giriş	23
Amanda Anderson, Rita Felski ve Toril Moi	
Karakteri Yeniden Düşünmek Toril Moi	53
Karakterlerle Özdeşleşmek Rita Felski	111
Karakterle Birlikte Düşünmek Amanda Anderson	173
Kaynakça	227

SUNUŞ

2019 yılının Kasım ayının son günlerinde, Orhan Pamuk'un romanı ile aynı adı taşıyan *Masumiyet Müzesi*'nde gece yarısı yangın çıktı. Çukurcuma'da saman sarısı alevler yerine koyu kara dumanlar yükselmeye başladığında, seneler geçse ve şehir değişse de, Ahmet Hamdi Tanpınar'ın ballandıra ballandıra anlattığı değişmeyen bir İstanbullu faaliyeti olan yangın izleme merakıyla, müzenin çevresindeki binalarda yaşayan sakinler, bu yangını seyre koyuldu. Orada yangının kontrol altına alınmasını beklerken, yan binalardan birinde yaşayan elli beş altmış yaşlarında bir kadın, yanındakine biraz da şaşkınlıkla bu müze hakkında bildiği bazı "gerçekleri" anlatıyordu. O kadının oğlu ya da bir yakını, müzenin inşaatında çalışmıştı. Dolayısıyla bildikleri, hem o şahsın anlattıklarına hem de kendi gözlemlerine dayanıyordu. Bu müze gerçek değildi! Bu ev önceden başkasının idi. Orhan Pamuk da burada yaşamamıştı ki! Sadece müze olarak evin tasarım ve tadilatı yapılırken, arada bir buraya uğramıştı. Kitaptaki karakterler, şimdi müze olan bu evde hiç yaşamamıştı zaten. Öyle birileri yoktu burada! Peki o zaman, *Masumiyet Müzesi*'nin saplantılı, İstanbullu Kemal'i neredeydi? O gerçekten var mıydı? Yoksa o ve romandaki herkes, sadece birer kurgudan mı ibaretti?

Karakter: Edebiyat Çalışmalarında Üç Soruşturma adlı bu kitap, doğrudan doğruya *Masumiyet Müzesi* ile ilgili olmasa da edebiyattaki karakter kavramını ve karakterlere ilişkin bu tür çetrefilli meseleleri irdeliyor. Bu kitap, karakterlerin ontolojisi,

anlamı, işlevi, etkisi ve hatta bunlar hakkındaki bazı düşünce ve yorumların edebiyat eleştirisi ve teorisini nasıl şekillendirdiğini ele alıyor. *Karakter: Edebiyat Çalışmalarında Üç Soruşturma*, karakterin başat kavram olarak tartışıldığı ve değerlendirildiği üç özgün makaleden ve bir giriş bölümünden oluşuyor. Bu kitap karakter meselesine ve bununla ilişkili konulara meraklı olanlar için, başka kuramsal ya da farklı kurgusal metinler okunduktan sonra, tekrar tekrar başvurulabilecek önemli bir kaynak.

Karakter, edebiyatın varlığından beri bir anlatının en temel öge ve meselelerinden biri. Gerçi Aristoteles, *Poetika* adlı eserinde karakteri, bir anlatıdaki (bunu Antik Yunan'daki trajediler olarak düşünmek elzem) en önemli unsur olarak görmez. Aksine, ona göre metni belirleyen karakter değil, olay örgüsüdür. Karakter, ancak olay örgüsünü desteklediği sürece önem taşır ve dolayısıyla da ikincil bir ögedir.¹ Aynı düzlemde olmasa bile, yüzlerce yıl sonra Fransa'da 1950'lerin ikinci yarısında neşet eden "Yeni Roman" (*The Nouveau Roman*) akımı da hem karakteri belirleme hem olay örgüsünün gelişimi, "her şeyi bilen" anlatıcı ve kronoloji gibi bir anlatının temel unsurlarını neredeyse tamamen reddederek anti-roman olarak nitelendirilebilecek bir tutum içinde olmuştur.² Bu iki farklı tutuma rağmen, edebiyat tarihi boyunca karakter, olay örgüsü ve anlatıcı ile beraber, zamanla bu üçlünün ağırlık merkezi değişse dahi, bir anlatının temel ögesi olarak kalmıştır.

Bir adım daha ileri giderek, karaktere dair kuramsal bir tartışmanın, edebiyat teorisi ve eleştirisine yönelik bir sorgulamaya, en azından gerçeklik-kurgu gibi çetrefilli bir karşıtlık

1. Aristoteles, *Poetika*, çev. Samih Rifat, 20. baskı, İstanbul: Can Yayınları, 2021, s. 30-31.

2. Fransa'da ortaya çıkan bu avangard akımın ön önemli temsilcileri, Alain Robbe-Grillet, Claude Simon, Nathalie Sarraute ve Julio Cortázar'dır.

üzerine düşünmeye sevk eden kışkırtıcı bir yönü olduğunu belirtmek gerekir. Hatta poetika (daha geniş çerçevede yapısalcılık) ile hermenötik arasındaki ayrımın tezahür ettiği bir meseledir karakter. Jonathan Culler, yerinde ve özlü tanımlamasıyla, poetika, belli, tasdik edilmiş anlam ve etkiyle işe başlar, bunların nasıl elde edildiğini sorar ve göstermeye çalışır der ve ekler, hermenötik ise, metinle başlar işe ve onların ne anlama geldiğini sorup değerlendirirken, yeni, daha iyi veya özgün yorumları ortaya koymaya çalışır.³ Her ne kadar, bu iki temel tutumun, edebiyata bakışları ve dolayısıyla da bir metni ele alış amaçları ve yöntemleri farklılık gösterse de, karakter konusunda bir şekilde uzlaşmaya da yakındırlar aslında. Bu yakınlık, bir karakteri analiz ederken, onun nasıl değerlendirileceğine dair olmasa bile, bir karakterin özellikleri gereği, bir temsil olsa da onun gerçeğe ne denli yakın olduğu, bu özelliklerin ne denli gerçekçi ve çok boyutlu olduğu gibi hususlardadır. Amma velakin, bu mesele gerçek-kurgu gibi ikili bir karşıtlık olarak görülecek denli basit midir? Bu ikili karşıtlıkta bir ara bölge ve hatta her ikisinin de sınırlarından taşan öte bir yan yok mudur? İşte, giriş de dahil olmak üzere bu kitaptaki makaleler, bu ara bölgeleri ve öte yanları derinlemesine, bazen alabildiğince yenilikçi ve kışkırtıcı bazen de bilişsel nörolojiden ben-anlatıya varan beklenmedik genişlikteki bir yelpazede eleştirel olarak tartışmaktadır.

Öyle ki, her bir makalenin karakteri farklı yönleriyle değerlendiren ve birbirine pek de benzemeyen düşünce, eleştiri ve yöntemleri de bir noktadan sonra, edebiyatın ne olduğuna ve sınırlarına ulaşıyor. Bu nedenle, karaktere dair temel eserlerden biri olan E. M. Forster'ın, *Türkçeye Roman Sanatı (Aspects of the*

3. Jonathan Culler, *Literary Theory: A Very Short Introduction*, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 61.

Novel) adıyla çevrilen kitabında belirttiği “düz” (*flat*) ve “yuvarlak” (*round*) karakter gibi genelleyici tanım ve ayrımların ötesine geçiyor bu kitap; karakter üzerine bambaşka şekillerde düşünen ve okuru da karakter odaklı bu metinler nezdinde edebiyatın kendisi ve etkisi üzerine düşünmeye davet ediyor.⁴ 1980’lerden itibaren postmodern roman ve parodinin etkin bir anlatım biçimi ve üslubu olarak yaygınlaşan kullanımı neticesinde, karakterlerin gerçekliği ve psikolojik derinliği ziyadesiyle boşa çıkmış ya da bir on dokuzuncu yüzyıl gerçekçi romanındaki gibi ele alınması beklenmeyen bir hâl almıştı zaten.⁵ Fakat buna, başka ve daha karmaşık sorular da eklenebilir. Örneğin, Stanislaw Lem’in *Solaris* romanındaki okyanus (yüzeyi) bir karakter olarak değerlendirilebilir mi? Yahut Kutsal Kitaplarda anlatılan hikâyelerdeki kişiler nasıl ele alınmalı? İhsan Oktay Anar’ın fantastik karakterleri gerçek-kurgu ilişkisinin ötesinde bir yerde değil midir?

Öte yandan, karakterlerin gerçekliği veyahut karakterlerin gerçek hayatta okurlar üzerinde ne denli etkili olduğu da gözden kaçırılmayacak bir olgudur. Johann Wolfgang von Goethe’nin, *Genç Werther’in Acıları*, 1774’te ilk kez neşredildiğinde başta Almanya olmak üzere Avrupa’daki genç erkeklerin, kitap ve karakterden etkilenmesiyle bir nevi intihar dalgasına neden olmuştu. Werther karakteri, gerçek kişilerin kendi hayatlarını sonlandırması pahası-

4. Bk. E. M. Forster, *Aspects of the Novel*, New York: Harcourt, Brace & Company, 1927, s. 69–125. Foster’ın düz ve yuvarlak karakter ayrımı, psikolojik ölçütlere dayanmaktadır. Psikiyatryi öncelikle yapılmış, çoktan sorgulanması gereken bir ayrımdır bu. Kaldı ki bu ayrımın kesinliği, indirgemeci ve aşırı genelleyici yaklaşımı yanında, insansı özelliklere atfedilen (hayvanlar, Mickey Mouse, Superman) karakterler böylesi kategorik ayrımın tamamen dışında kalır.

5. Bu konuyla ilgili Marcel Proust’un meşhur *Kayıp Zamanın İzinde* roman serisindeki Albertine karakterinin analizi için bk. Mieke Bal, *Narratology: Introduction to the Theory of Narrative*, 3. baskı, Toronto, Toronto University Press, 2009, s.115–117.

na geniş kitlelerce model alınmıştı. 1950'lerdeyse, J. D Salinger'in *Çavdar Tarlasında Çocuklar* (1951) kitabı, Amerika'daki ergenlerin ve gençlerin antisosyal davranış ve tutumlarının sorumlusu olarak değerlendirilmiş ve kitap bu nedenle eleştirilmişti bile.⁶ Demek ki, karaktere ilişkin bir tartışma, gerçeklik-temsil meselesinin çok ötesinde bir bakış açısı ve yeni yaklaşımlar gerektirmektedir. Yine de –eğer isterlerse– bazı okurların veya edebiyat sahasında çalışan akademisyenlerin ve edebiyat eleştirmenlerinin, karaktere dair belli başlı soruları olacaktır –ki bu sorular, kişinin zihnini daima meşgul eder. Mesela, bir karakter (ya da karakterler), okur (bu dinleyici ve izleyici de olabilir) üzerinde belirli düşünceleri, duyguları ve belki de bazı kalıcı etkileri uyandırmasını nasıl ve ne şekilde sağlar? Bir anlatıdaki karakter, nasıl anlaşılabilir, yorumlanabilir ve hatta deneyimlenebilir? Karakterler, sadece yazılı (veya görsel) işaretlerden mi ibarettir, yoksa bir kişinin ya da bir şeyin temsili midir? Kurgusal bir karakterin, farklı tarihsel dönemlerde ve çeşitli sosyo-kültürel bağlamlarda alımlanma süreçleri nasıl değerlendirilebilir?

En temel anlamıyla bir anlatı, bir hikâye anlatmadır. Hikâye anlatma ise, “karakterleri zaman ve mekânda düzenleme içeren bir konuşma faaliyetidir” dolayısıyla da bir “kimlik oluşturmak için özel bir türdür,” çünkü konuşma, iç monolog, bilinç akışı, diyalog ve benzeri anlatı özellikleriyle birlikte, karakterleri zaman ve mekân içinde ses, fikir, “jest, duruş, yüz ifadeleri ve bakışla konumlandırmayı gerektirir.”⁷ Herhangi bir anlatıda

6. Andrew Bennett ve Nicholas Royle, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*, 3. baskı, London: Pearson Longman, 2004, s. 63. Bu kitap Türkçeye *Edebiyat, Eleştiri ve Kurama Giriş* olarak çevrilmiştir. Bk. Andrew Bennett ve Nicholas Royle, *Edebiyat, Eleştiri ve Kurama Giriş*, çev. Deniz Tekin, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2018.

7. Michael Bamberg, “Identity and Narration,” içinde *Handbook of Narratology*, ed. Peter Hühn, John Pier, Wolf Schmid ve Jörg Schönert, Berlin, de Gruyter, 2009, s. 132.

karakter, her şeyden önce dil yoluyla inşa edilmiş kurgusal bir kişi olarak değerlendirilir. Demek oluyor ki, karakterler, “hayal, taklit, hafıza”dan oluşan ve bu nedenle “etten ve kemikten olmayan, kâğıttan kişiler”dir, “üretilmiş varlıklardır.”⁸ Böylesi bir yaklaşım, karakterlerin –bunlara ister başkahraman ister yan karakter densin– gerçek bir geçmişi yahut bir tarihi olmadığını ileri sürer. Böylece karakterler için psikanalitik çözümleme imkânı ve gerçeğin fotoğrafik bir taklit ya da temsil olduğu fikri azledilir.⁹ Hem karakterler hem de genel anlamıyla karakterlerin içinde yer aldığı hikâyeler, anlatıldıkları dil içinde var olurlar. Elbette, farklı gerekçe ve gayelere istinaden, karakterler bir metnin bağlamına göre hem bireysel hem de toplumsal kimlikleri temsil edebilir, hatta bizatihi bunun için oluşturulmuş da olabilirler. Ancak bazı karakterler, bu kitaptaki makalelerde farklı yönleriyle tartışıldığı üzere, varoluşsal soruları, etik açmazları, kültürel meseleleri ve toplumsal cinsiyeti de sorgulatırken gerçek-temsil karşıtlığının sınırlarını aşarlar.

Bir anlatıda, hikâye ile anlatıcı arasındaki ilişki temel belirleyicidir, çünkü her anlatı, (isterse bir ağaç, bir kertenkele ya da bir insan uzvu olsun) en az bir anlatıcı tarafından anlatılır. Bu özellik, anlatıcıyı kurgusal “metinlerin analizi açısından en merkezi kavram”¹⁰ yapar. Anlatı teorisinin temel kaygısı da, bir anlatıda kimin konuştuğuna –yahut anlattığına– ve kimin gördüğüne odaklanmaktır. Kimin gördüğünden kasıt, bir anlatının hangi bakış açısıyla anlatıldığıdır; bu Mieke Bal tarafından “odaklanma”¹¹ olarak adlandırılır. Bir karakterin anlatıda nasıl

8. Bal, *Narratology*, s. 113. Buradaki vurgu bana ait.

9. Terry Eagleton, *How to Read Literature*, New Haven, CT: Yale University Press, 2013, s. 46.

10. Bal, *Narratology*, s. 18.

11. Bal, *a.g.e.*, s. 18–35.

ve kim tarafından odaklandığı, hem anlatının nasıl anlatıldığını hem de “okuyucunun karakteri nasıl algıladığını” belirler.¹² Başka bir deyişle, anlatıcı ve odaklanma, karakterlerin ruhsal ve fiziksel özelliklerini, anlatı içinde karakterlerin konum ve önemlerini çeşitli şekillerde okura sunar. Örneğin, Frank K. Stanzel, “yansıtıcı karakter”den bahseder ve bu tanımlamayı, James Joyce’un *Ulysses* romanında, okuyucunun, Stephen’in gözleri aracılığıyla dış dünyanın nesnelere algılamak, aynı zamanda Stephen’in iç dünyasına, düşüncelerine ve ruh hâline ait doğrudan içgörülere dair bilgi edinmesini sağlayan anlatım özelliği için kullanır.¹³

Bir karakter, herhangi bir anlatıda, bu şekilde yansıtıcı bir karakter olarak inşa edilebildiği gibi doğrudan olayları aktaran bir karakter olarak da kurgulanabilir elbette. İlkine, Tanpınar’ın *Huzur*’unda bilinmeyen bir anlatıcı tarafından ama ağırlıklı olarak Mümtaz’ın bakış açısıyla kurgulanan anlatımı, ikincisine de yine Tanpınar’ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*’nde Hayri İrdal’ın kendi hikâyesini anlatan bir karakter olarak kurgulanışı örnek gösterilebilir.¹⁴ Karaktere dair bu tür farklı anlatım biçimleri, karakterin niteliklerini ve inandırıcılığını belirlemenin yanında, okurun da karakterle ilişki kurma şeklini ve düzeyini de tayin eder. Daha doğrusu, bir karaktere bağlanma, o karaktere duyulan sempati ya da duygusal uzaklık, o karakterin nasıl

12. Mieke Bal, “Narration and Focalization,” içinde *A Mieke Bal Reader*, Chicago: University of Chicago Press, 2006, s. 13.

13. Franz K. Stanzel, *A Theory of Narrative*, çev. Charlotte Goedsche, Cambridge: Cambridge University Press, 1984, s. 58.

14. Anlatıcı ve karakter arasındaki ilişkiye dair özellikle İngilizce literatürde pek çok çalışma mevcuttur, fakat anlatıcı karakter (teller character) ve yansıtıcı karakter (reflector-character) ayrımı için bk. Stanzel, *A Theory of Narrative*, s. 144. Karakter üzerine doğrudan doğruya anlatıbilim temelli bir çalışma olsa da, karaktere dair ufuk açıcı düşünce ve analizleri için ayrıca bk. Mieke Bal, *Narratology*, s. 112–133.

anlatıldığıyla ilgilidir. Bağlanma, Rita Felski'nin de iddia ettiği gibi, sadece “duygusal bir tutum değildir, aynı zamanda bir meseleye dair değerlendirme ile ilgili bir sorudur da”, bir karakterde onun eylem(sizliğ) i, açmazı veya hatasında önem verilen bir şey söz konusudur.¹⁵ Ancak, herhangi kurgusal bir anlatıya yaklaşım, sadece yapısal bir analizle sınırlı kalmak durumunda değildir, çünkü karakterler, ne denli farklı ve ayrıksı şekillerde anlatılırsa anlatılsın, dil içinde var olur ve o dilin türediği sosyo-kültürel ve edebî bağlamdan ayrıl(a)mazlar. Toril Moi'nin, kitaptaki ilk makalede dikkat çektiği gibi, dil veya anlatının yapısı üzerine dikkatlice düşünmekle karakterlere yoğunlaşmak arasında, edebiyat eleştirisinde yaygın olarak kabul edildiği şekilde temel bir çatışma yoktur aslında.¹⁶ Dolayısıyla, karakterlerin herhangi bir anlatıdaki özelliklerini ve bunların öne çıkardığı meseleleri incelemek, salt tematik bir içerik analizi olmaya mahkûm değildir. Moi'den önce, başka bir bağlamda ama benzer bir düzlemde, Edward Said'in vurguladığı gibi, metinler “dünyevi”dir, “sosyal bir dünyanın, insan hayatının, buldukları ve yorumlandıkları tarihi onların bir parçası”dır da.¹⁷

Karaktere ilişkin buraya dek bahsedilen konuları ve bunlar üzerine düşünmeyi, bu kitabın okurlarına bırakmak en doğrusu. Bu hususta, bir özet mahiyetinde edebî metinlerde karaktere dair dört temel ayrımı belirtmenin faydası olacaktır. Bunlardan ilki ve en eskisi, hermenötik yaklaşımdır. Bu yaklaşım, karakterleri ön-

15. Rita Felski, *Hooked: Art and Attachment*, Chicago: The University of Chicago Press, 2020, s. 32.

16. Toril Moi, “Rethinking Character,” *Character: Three Inquiries in Literary Studies*, Amanda Anderson, Rita Felski ve Toril Moi, Chicago: University of Chicago Press, 2019, s. 39.

17. Edward Said, “Introduction: Secular Criticism,” içinde *The World, the Text and the Critic*, Harvard: Harvard University Press, 1983, s. 4.

celikli olarak insanların temsilleri olarak görür, karakterlerin ve yaratıcılarının tarihsel ve kültürel geçmişi dikkate almanın gerekliliğini vurgular. Psikoanalitik yaklaşım ise, hem karakterlerin hem de okuyucuların psikolojilerine odaklanır. Başta Sigmund Freud ve Jacques Lacan'ın düşünceleri ekseninde, psikodinamik modellerin yardımıyla karakterlerin içsel yaşamını ve okuyucuların tepkilerini açıklamayı amaçlar. Yapısalcı ve semiyotik yaklaşımlarsa, temelde karakterler ile insanlar arasındaki farka vurgu yaparlar; karakterlerin inşasına, dilsel, görsel ve işitsel unsurlara, dolayısıyla da karakterlerin anlatıdaki diğer öğelerle ilişkisine ve rollerine odaklanırlar. Bu yaklaşımlar, genellikle karakterleri birer anlam göstergeleri ve anlatısal yapılar olarak ele alırlar. Son olarak, 1980'lerden bu yana öne çıkan bilişsel teoriler, bir anlatının ve o anlatıdaki karakterlerin, okurun zihnindeki bilgi işleme süreçlerine etkisini, bunların bilişsel ve duygusal işleyişle ilişkisini detaylı olarak anlama ve modelleme çabasıdadır. Böylece karakterler, insan zihninin dil ve anlatı temelli yapıları olarak değerlendirilir; karakterleri bu şekilde analiz etmek hem o karakter ve metnin özelliklerini hem de bunların insan bilincindeki farklı modellerini kavramaya imkân tanır.¹⁸

Bu kitap, doğrudan doğruya bu yaklaşımlardan birini seçmeden, her makalede bunlardan bazen de birkaçının ele alındığı zengin bir düşünsel ve kuramsal zemin sağlamaktadır. Edebiyat tarihi ve eleştirisinin, karakter odaklı yaklaşımları peşin hükümlerle ya da modası geçmiş olarak değerlendirilmesi, uzun yıllar boyunca literatürde bu konulardaki çalışmaların yapılmasına ket vurmuştur. Bunda modernist akımın ve edebiyat eleştirisi-

18. Bu dört temel ayrım ve bunların detaylı bir tartışması için bk. Jens Eder, Fotis Jannidis ve Ralf Schneider, "An Introduction," içinde *Characters in Fictional Worlds: Understanding Imaginary Beings in Literature, Film, and Other Media*, ed. Jens Eder, Fotis Jannidis ve Ralf Schneider, Berlin, De Gruyter, 2010, s. 3-66.

nin kurumsallaşmasının etkisi belirleyici olmuştur ki bu etki, kitaptaki ilk makalenin temel tartışma konularından biridir. Bu kitapta, Amanda Anderson, Rita Felski ve Toril Moi gibi üç önemli akademisyenin analiz, düşünce ve savları, bu tür peşin hükümlere meydan okuyarak, karakter meselesine daha derin ve nitelikli bir bakış sunmaktadır. Böylece kitaptaki her bir makale, karakter odaklı eleştirinin güncel bir önem taşıdığını savunur ve bunu okura yetkinlikle gösterir. Dolayısıyla bu kitap, karakterin anlamı, işlevi, ontolojisi ve bilişsel unsurlarını anlamının yanında Türkçe literatürde bu konuya dair kavramsal ve kuramsal çalışmaların neredeyse hiç olmadığı gözetilirse hem okurlar hem de akademisyen, araştırmacı ve eleştirmenler için kışkırtıcı bir başucu kitabı niteliğindedir.

Üç yazarın ortak yazdığı girişten sonra, Toril Moi'nin karakterin dil ve anlam dünyası arasındaki köprüyü ele aldığı ilk bölüm, edebî metinlerde benzer meselelerin nasıl işlendiğine de ışık tutabilir. Moi'nin, karakterin sadece bir dizi kelimedenden ibaret olmadığını, aynı zamanda bu kelimelerin kültürel ve tarihsel bağlam içinde nasıl anlam kazandığını (ve bu anlamın da değişebildiğini) izah etme çabası, Türk edebiyatındaki eleştiri geleneğine de yeni bir bakış açısı sunabilir. Bu minvalde, örneğin Kemal Tahir'in, Orhan Pamuk'un, İhsan Oktay Anar'ın, Leylâ Erbil'in ve pek çok yazarın eserlerinde, karakterlerin dil aracılığıyla nasıl şekillendiği toplumun kültürel zemininde nasıl anlamlar kazandığı, okuyucuları bir kez daha düşünmeye sevk edecektir.

Burada akılda tutulması gereken esas unsur, bir karakterin, “her zaman eleştirmenlerin ideolojisi tarafından güçlü bir şekilde” tayin ediliyor olduğu ve “bu eleştirmenlerin genellikle kendi ideolojik önyargılarının farkında” olmadığıdır –ki bu da karakterle ilgili sunulan şeyin, “dolaylı bir değer yargısı” olduğu

manasına gelir.¹⁹ Bu konudaki en uç örnek, Freud'un Oidipus kompleksi tanımını, Sofokles'in *Kral Oidipus* trajedisi üzerinden yapmış olmasıdır. Mieke Bal, Oidipus karakterinin iki sebeple Oidipus kompleksi olmadığını iddia eder. Her şeyden önce, metinde Oidipus karakterinin böyle bir sorunu zaten yoktur; o, öldürdüğü yaşlı adamın babası olduğunu bilmiyordur, bundan dolayı, Oidipus'un öldürme eylemi onu bir baba katili yapmaz. Aynı şekilde, Oidipus, kraliçenin kendi annesi olduğunu da bilmiyordur.²⁰ Freud, bu trajedideki olay örgüsünü ve eylemlerin silsilesini kendi tezine uygun olarak değiştirmiş ve bunları yeniden kurgulayarak bu karaktere yeni bir anlam ve işlev addetmiştir –ki edebî metinlerde bu düşüncenin tezahürleri çoğunlukla sorgulanmadan, ezbere bir şekilde hâlâ kullanılmaktadır. Moi'nin makalesi, bu konuya doğrudan değinmez ama modernist edebiyat ve bu tür edebî eğilimi öne çıkaran Yeni Eleştiri geleneğinin kuramsal, edebî ve ideolojik veçhelerini tartışır. Böylece benzer bir düzlemde, okurun çok daha farklı örnekler üzerine düşüncesinin de yolunu açar.

Rita Felski'nin özdeşleşme sorunsalına odaklanan ikinci bölümse, okuyucuların sadece dünya edebiyatının klasiklerinin değil, Türk edebiyatındaki anlatı biçimleri ve bunların özdeşleşmeyle ilgili benzer unsurları fark etmesine yardımcı olabilir. Edebiyatta gerçek-temsil ilişkisinin zaman zaman birbirine karıştığı Türkiye'nin edebî kültür alanında, eserlerin okuyucuyla ilişkisi ve okuyucunun karakterle özdeşleşme deneyimleri, Felski'nin analizleriyle daha açık bir şekilde anlaşılabilir. Örneğin, *Huzur* romanındaki karakterlerle okuyucu arasındaki ilişki, Felski'nin

19. Bal, *Narratology*, s. 119.

20. Bal, *a.g.e.*, s. 122. Aynı konuya dair oldukça ayrıntılı bir analiz için ayrıca bk. Jonathan Culler, *The Pursuits of Signs: Semiotics, Literature, Deconstruction*, London: Routledge, s. 192–202.

özdeşleşme kavramının Türkçe metinlerde nasıl ele alınabileceği hususunda yol gösterici olabilir. Yahut başka bir düzlemde, Kemal Tahir ve Attila İlhan romanlarındaki tarihsel karakterlerin nasıl değerlendirilebileceği bir yana, anlatılarda ikincil, yan, yüzeysel karakter diye sınıflandırılan karakterler ya da insan-dışı karakterle kurulan özdeşleşmenin çeşitli unsurlarını daha iyi kavramak mümkün olabilir.

Öte yandan, bu makaledeki özdeşleşme konusu, karakterlerin niteliği ve gerçekliği meselesini de tartışmaya açar. Karakterlerin elbette –insanlar gibi– bir bilinçdışı yoktur. Zaten bu nedenle psikanalitik eleştirinin en temel zaafı, karakterlere teşhis koyma çabasından vazgeç(e)memesidir.²¹ Yine de okurun bilinçdışı ile bir karakterin ilişkisini göz ardı etmemek gerekir. Özdeşleşme üzerine bir sorgulama, doğası gereği karakterlerin ontolojisine yönelik bir tartışmaya dönüşme eğilimindedir ki bunun ayrıca felsefi bir soru olduğunu da akılda tutmak gerekir. Karakter üzerine daha önce bahsi geçen dört temel yaklaşım da, elbette bu mevzuyu kendi epistemolojik ve yöntemsel çerçevesine göre ele alır. Karakterler, zaten bir kurgu olan bir anlatıda yer alan yapısal bir öge ya da işaretlerden ibaret olarak değerlendirildiği gibi, okuyucunun (dinleyicinin veya izleyicinin) zihninde yer alan veya oluş(turul)an hayali varlıklar olarak da görülebilir. Hatta karakterler, kimi filozoflar için materyal gerçekliğin ötesinde yer alan soyut nesnelere iken, kimileri içinse karakterler var olmazlar bile.²² Bu minvalde, örneğin Adalet Agaoglu'nun *Ölmeye Yatmak* romanında Aysel'in rüyasını sanki gerçekmiş gibi yorumlamak mı, yoksa bu rüyanın hem onun karakterizasyonunda ve roman içindeki işlevinde hem de bunun okur üzerindeki etkisini

21. Bal, *Narratology*, s. 123.

22. Eder, Jannidis ve Schneider, "Introduction", s. 8.

anlamaya çalışmak mı daha mantıklı ve değerli olduğunu tekrar düşünmekte fayda vardır. Bir karakterin yer aldığı kurgusal bir metni okumak, aynı zamanda o karakteri hayal etmek ve okuma sürecinde bir karakter yaratmaktır; yani bir zihinde kişi oluşturmaktır da.²³ Bu nedenle, her bir okuyucu için aynı karakter asla tekil bir *varlık* olamayacaktır; zamana göre değişebilen, çoklu ve okurun bilinçdışı ile bağlantısı bilişsel, nörolojik ve davranışsal yönleriyle çok daha karmaşık bir ilişkiler ağının nesnesi olabilir ancak. Bu bakımdan Felski'nin makalesi okurlar ve araştırmacılar için yepyeni bir patika açmaktadır.

Kitabın son bölümünde, Amanda Anderson, karakterin ahlaki boyutunu ve bunun edebi form üzerindeki etkilerini incelemektedir. Anderson, karakterlerin ahlaki ikilemleri ve bu ikilemlerin anlatım şekilleri ve edebî formula ilişkisini, psikolojinin de dışında oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaya "ruminasyon" kavramı üzerinde ele alırken, okurlara çarpıcı ve bir o kadar özgün bir analiz sunar. Böylece hem bu bölüm hem de kitabın geneli nezdinde, edebiyatta farklı türlerdeki yapıtlar düşünülerek, karakter odaklı eleştirinin diğer alanlarda nasıl şekillendiğini daha iyi değerlendirme imkânı sağlar. Bu makaledeki analizlerin kılavuzluğunda ya da en azından benzer bir düzlemde, özellikle modernist Türkçe roman geleneğine dair yetkin incelemeler yapmak için yeni bir yol söz konusudur.

Kısaca bu kitap, edebiyat çalışmalarında çok önemli bir gediği kapatmaya ön ayak olmaya adaydır; karakter odaklı olarak hem genel edebiyat eleştirisindeki evrimi hem de Türk edebiyatındaki benzer süreçleri anlamak isteyen okuyucular için bir kılavuz işlevi de görecektir. Bir karakterin ne denli gerçekçi, sempatik ve tahmin edilebilir olduğu nihayetinde okuyucunun

23. Bennett ve Royle, *An Introduction to Literature, Criticism and Theory*, s. 67.

bilinci, bilgisi, edebiyat tanımı ve kendi okuma deneyimine bağlıdır, yani her bir okuyucunun bir referans çerçevesi vardır ve bu çerçeve, okurun metne ve karakterlere olan tutumunu da belirler. Bu nedenle, en baştaki, *Masumiyet Müzesi* anekdotunda olduğu gibi o romandaki Kemal karakterinin Çukurcuma'da yaşayıp yaşamadığı ya da bunun ne denli mümkün olabileceği, pek çok yönü olsa da, ancak okurun referans çerçevesiyle tahayyül ve tayin edilir. Bu kitabın, muhtemelen en değerli yanı, tek bir sava takılı kalmadan ve yanlı bir tutum içinde olmadan, okurlar için kendi referans çerçevelerini genişletecek yeni bakış açıları öneriyor olmasıdır. *Karakter: Edebiyat Çalışmalarında Üç Soruşturma*, belki de edebiyatın sınırlarıyla birlikte ve insanın kendisinin de başka şekillerde sorgulandığı, insan-ötesine evrilen bu karmaşık dünyayı karakter odaklı okumalar sayesinde yeniden değerlendirme imkânı sunmaktır, elbette böyle bir arzusu olanlar için.

Son olarak, okuma edimini kolaylaştırmak için kitaba dair birkaç açıklama yapmak okurlar için faydalı olacaktır. Onlarca yazar, akademisyen ve kitap adının yanında kuramsal ve düşünsel içeriği de yüklü bu metin, İngilizceden Türkçeye olabildiğince sadık olarak çevrilmeye çalışıldı. Kaynak metinde, tüm referanslar, hem metin içi hem de son notlar şeklinde “melez” bir referans sistemi kullanılarak belirtilmesine karşın, Türkçe çeviride dipnot referans sistemi kullanılmıştır. Bu hususta, tüm notlar, çeviri sürecinde gözden geçirilmiş ve gerekli görülen yerlerde çevirmen ve editör notu eklenmiştir. Akademik yönü ağır basan bu kitapta, her bir kavram, kişi veya benzeri bir husus için editör notu, kitabın okunurluğunu aksatacağından gerekli görülmemiştir. Ancak bazı, doğrudan doğruya metinde geçen ve açıklaması yapılmayan bir kavram, karakter ya da başka bir hususla ilgili olduğunda bu tür notlar kullanılmıştır.

Metinde çokça kitap adı geçtiğinden bu kitaplar, eğer Türkçeye çevrilmiş ise (bazı çevirilerin Türkçe adı farklı bile olsa), bunların Türkçe adlarına yer verilmiştir. Fakat dipnotlarda orijinal kitaba verilen referans olduğu gibi bırakılmıştır. Türkçe çevrilmeyen bir kitaptan ilk kez söz edildiğinde, o kitabın orijinal adının yanına köşeli parantez ile Türkçeye en yakın anlamı çevrilmiş olarak belirtilerek o kitap hakkında daha çok bilgi verme amacı güdülmüştür. Aynı kitaptan ikinci kez bahsedildiğindeyse, sadece kitabın orijinal adı belirtilmiştir. Bu kitabın İngilizce orijinalinde, herhangi bir kaynakça yoktur, fakat bir araştırma konusu olarak karakterin Türkçe literatürdeki eksikliği gözetilerek, okurlara ve araştırmacılara kolaylık sağlamak için bir kaynakça hazırlanmıştır. Yapılan detaylı tarama sonucu, bu kaynakçaya, eğer kaynakçada yer alan metinler Türkçeye çevrilmişse, her bir esere, kaynak dildeki kitaptan hemen sonra ayrıca yer verilmiştir. Bu önsözde dipnotlarda referans olarak gösterilen kitap ve makaleler ise bunun dışında tutulmuştur. Çevirmen ve editör notlarından, kitaptaki kavramların olabildiğince Türkçeleştirilmesine ve kaynakçaya kadar asıl gaye, bu kitabın sadece akademik bir okur kitlesiyle sınırlı kalmadan, meraklı her bir okur için daha kolay ve anlaşılır bir okuma edimi sağlamaktır. Bu minvalde elinizdeki kitabın ortaya çıkmasında emeği geçen VakıfBank Kültür Yayınları çalışanlarına, Alara Çakmaçı'ya ve Hazal Bozyer'e içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Ahmed Nuri
Stockholm, Aralık 2023